

THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SELF OF THE HUMAN UNDER THE INFLUENCE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT

Abstract: The article deals with the Self-concept as a set of characteristics, abilities, attitudes and values that, according to a person, define who he is. The self-concept is a complex entity that includes: cognitive, emotional and behavioral components. In the late 19th to mid-20th centuries, ideas about the self-concept were central to psychology and were developed in an abstract or theoretical way, by psychologists as well as by sociologists and psychiatrists. The development of the social Self of man is realized under the influence of the social environment itself, the social roles of the individual, his experience, self-knowledge, self-esteem and self-control. Both genetic and human factors have an impact on one's culture.

Author information:

Lora Rashkova

PhD

Faculty of Education

at Konstantin Preslavsky – University of Shumen

✉ l.rashkova@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

Self-concept, personality, social environment, social identity, social identification

Развитието на социалния Аз на човека е значим проблем. Свързва се със социалното развитие на личността под влиянието на социалната среда. **Аз-концепцията** е набор от характеристики, способности, нагласи и ценности, които според човека, дефинират кой е той. Аз-концепцията е сложно образувание, което включва: когнитивни, емоционални и поведенчески компоненти. В края на 19 до средата на 20 век идеите по отношение на Аз-концепцията са централни за психологията и се разработват по абстрактен или теоретичен начин, както от психолози, така и от социолози и психиатри.

Развитието на социалния Аз на човека се осъществява под влиянието на самата социална среда, социалните роли на личността, нейния опит, самопознание, самооценка и самоконтрол. Влияние оказват както и генетически фактори на човека, така и принадлежността към дадена култура [6,с.16].

Г. Колев и други пишат, че [8,с.45]: „**Социалното развитие на личността** – това е количествено и качествено изменение на личностните структури в процеса на формиране на човека, неговата социализация и възпитание“. То е закономерно и естествено природно явление, характерно за човека от неговото раждане в социална среда. Има непрекъснат и неравномерен характер. Непрекъснатостта му се изразява в това, че всеки човек изпитва нужда от социално изменение, съхранение, социална реализация. Неравномерността се състои в това, че социалното развитие няма линеен и постоянен характер. Процесът на социализация се променя в зависимост от различни фактори – възраст, темперамент, условия на среда, самоактивност. Човек е обект и субект на социализация. Разглежда се като обект на въздействие по пътя на усвояване на социален опит за развитие и самоизменение. Тази изява

има осъзнат и неосъзнат характер. Осъзнат е когато човек сам реши с какво да се занимава, а неосъзнат е когато човек под влиянието на различни фактори взема решения. Човекът е субект на собствената си психика и дейност, променящ реалността около себе си и социалната среда, в която живее [8,с.45].

Ценностните ориентации според М. Бурова са [8,с.46]: - социални – определят се от възпитанието и от положението на даденото лице в обществото и индивидуални – това са интересите, потребностите и личният опит на човека.

Формирането на човешката личност е процес на възникване на изменения, свойства, отношения под въздействието на външната и вътрешната среда. Резултатът от този процес е изграждането на система от социални ценности, мироглед, убеждения, нравствени качества, стил и начин на живот.

Според Л. Десев [3,с.99] съществуват **три основни равнища на формиране на личността:**

- стихийно - по силата на случайни външни въздействия и фактори;
- целенасочено - в резултат на организирани и системни педагогически действия и взаимодействия (възпитание и социализация в по-широк смисъл);
- самоформиране – осъзнато самоизменение на личността, обусловено от действието на вътрешни фактори, преди всичко самовъзпитание.

Формирането и развитието на личността не протича гладко и равномерно, няма линеен и постоянен характер. То не се свежда само до биологичен растеж. Изразява се в сложно и неравномерно спираловидно движение, при което се разграничават различни цикли.

С първия цикъл се поставя началото на изграждане на личността. Отбелязва се от раждането на човека, но фактически започва по-късно в ранното детство и в предучилищната възраст. Това е процеса на ранна социализация на индивида. А. С. Макаренко изтъква, че каквото се направи до 7 години, това е голяма част от целия възпитателен процес и най-активните периоди на човешката личност. Навиците, привычките получени в тази възраст остават в много случаи за цял живот [3,с.100].

Вторият цикъл е всъщност истинското формиране и самоформиране на личността в „преходната“ възраст и юношеството. В училището, университета и включването в различни общности да се осигуряват по-широк кръг от социални връзки [3,с.101].

Личност е сложно понятие. Има много теории за личността и най – различни дефиниции. Авторът П. Иванов [6,с.8] използва тезата, че личността – това са социалните измерения на човека. Понятието разкрива социалната природа на хората и връзката им с обществото. Показва същността на всеки конкретен човек като субект и обект на социална дейност, автор на социални взаимодействия и участник в социални отношения в рамките на дадено общество. Общопсихологическият подход към личността разглежда нейната структура, функционирането и развитието и, като до известна степен се абстрахира от социалните и измерения. За социалните психолози идентификацията и характеристиките на дадена личност се изразяват в нейната принадлежност към различни социални групи.

Етимологията на понятието личност ни дава представа за образ. На латински „persona“ означава маска. В славянските езици коренът на думата „личност“ произхожда от лице. Лице, маска, образ имат смисъл само спрямо другите хора, спрямо обществото [6,с.7-8].

Цялостта на субекта се изразява чрез понятието „личност“ и понятието индивид. А. Леонтиев [10,с.196] пише,че „личността е относително късен продукт на обществено-историческото и онтогенетичното развитие на човека“.

Личността е социално понятие. Човек се определя като личност само по отношение на своите социални качества.

Според Е. Фром [12,с.21] под личност се разбира цялостта от наследени и придобити психически качества, които са характерни за определен индивид и му предават уникалност.

С. Рубинщайн [12,с.21] счита, че човекът е обществен индивид, разумно същество, надарен с реч и способности за трудова дейност, субект на познание и активно преобразуване на света.

Човек не се ражда личност, а става такава в процеса на овладяване на социалните отношения в обществото [12,с.21].

От позицията на марксистко-ленинската философия историческият материализъм изучава човека, личността и индивида цялостно, тяхната същност и съществуване в обществото и природата [17,с.28].

От гледна точка на марксистко-ленинската философия понятието „човек“ отразява родовата същност на човека. То е по-широко понятие и в съдържанието си включва качества, които са характерни за целия човешки род. Понятието „личност“ отразява конкретизираната в историческите условия същност на човека като социално същество, разкрива качествата на обществото, на обществените групи, обществените отношения.

Понятието „индивид“ разглежда същността на единичния представител на човека като част от природата [17,с.28].

К. Маркс пише, че [11,с.708] „човекът е обществено животно“.

С. Рубинщайн посочва, че [15,с.311] „понятието личност е обществена, а не психологическа категория“ .

Т. Даутов [2,с.103] определя личността като обществено - историческо понятие, като посочва необходимостта да се отчита „многомерността на личността“.

Личните потребности и интереси са свързани с обществените и груповите (колективни) потребности и интереси, взаимодействайки си с тях. При това взаимодействие определящо е влиянието на обществените интереси, на „класовите интереси“ [9,с.8].

Личността е сложен социален феномен. Тя е цялостна, сложна динамична социална система [17,с.39].

Важно понятие е социалната среда. Това е самото общество със всички негови компоненти и тенденции, в което съществува дадена личност. Социалната среда изразява отношението „личност- общество“ и съдържа много елементи: демографски, етнически, политически, религиозни, нравствени, икономически, културни и др. Социалната среда изглежда като система от реални социални обстоятелства – хора, структури, дейности, отношения, в които личността живее и се развива [6,с.9].

Съществуват „социална макросреда“ и „социална микросреда“. „Социалната макросреда“ в най-общ аспект представлява народ, етнос, общество, обстоятелства в държавата. „Социалната микросреда“ включва по-близкото и непосредствено социално обкръжение на личността – семейство, род, съседи, връсници, училище, колектив, микрогрупа. Формирането и развитието на личността става под въздействието на социалната макро и социалната микросреда. От друга страна всяка личност, сама и участвайки заедно с други личности в различни общности, създава и променя социалната среда. Това се осъществява чрез дейностите, които извършва човек в своя живот – игра, учене, труд, общуване. Потребностите, мотивите, ценностите на личността, нейният опит, психологическите и характеристики и ориентации играят важна роля във взаимодействието на личността със социалната среда. Взаимодействието

„личност - социална среда“ определя както начина на живот на отделната личност, така и характеристиките и развитието на самото общество [6,с.9-10].

Самоотъждествяването (Аз съм) на личността има два основни аспекта: личностна идентичност и социална идентичност.

Личностната идентичност е самоопределяне чрез собствени качества: физически, волеви, интелектуални, емоционални. Социалната идентичност е самоотъждествяване чрез принадлежност към социална общност. Според Е. Ериксън формирането на идентичността (личностна и социална) е изключително продължителен процес и е най-активен в юношеството. През младостта се проявява с пълна сила стремежът към социална идентичност, включващ самооценка и самоосъзнаване на самия себе си като член на определени социални групи [6,с.13].

Социалната идентичност е множествена, тъй като човекът се включва в различни социални групи. Идентичността може да бъде сегашна, бивша и бъдеща, може да бъде реална или виртуална, устойчива или неустойчива. Но във всички случаи социалната идентичност на личността включва четири основни компонента:

- когнитивен – разбиране на принадлежността и мястото в групата;
- чувствено-емоционален, включва собствените преживявания, свързани с принадлежността към групата;
- ценностен-през призмата на собствените жизненни ценности, значимостта на принадлежността към групата;
- прагматичен-ползата от принадлежността към групата [6,с.14].

В. Илиева счита, че [5,с.40-41] под **самоидентификация** се разбира процеса на създаване у човека представа за себе си, своето място в света, отношение с групата/групите, към които принадлежи, отъждествяване с определена нация или стереотипни образи. Но много по-важно за всеки човек е да разбере не само това. Най-важният въпрос при самоидентификацията е не „Кой съм аз?“, а „Какъв съм аз?“. Отговорът на този въпрос е твърде сложен процес, който дава възможност да се осъзнае собственото „Аз“ – черти на характера и психологическите установки създадени под влиянието на опита и личните възгледи за живота. Защо е толкова важно да разбереш себе си? Разбирането на собствената личност, мотиви и подбуди е ключ към решаването на много проблеми. Само познавайки себе си човек може да определи своите потребности и желания. Крайно желателно е човек да се научи: - да познава своите чувства, мотиви и мисли; да анализира своя опит и постъпки, да прави изводи; да набелязва цели, които да способстват за развитието на личния му духовен ръст.

Следва да се прави разлика между социалната идентичност и социалната идентификация.

Социалната идентичност е личностен конструкт, който отразява вътрешната солидарност на човека със социалните и груповите идеали и стандарти, които подпомагат процеса на Аз – категоризацията. Тя има три нива: първо ниво – индивидуална идентичност; второ ниво – личностна идентичност; трето ниво – самата социална идентичност.

Социалната идентификация изпълнява важни функции както на групово, така и на личностно ниво: именно благодарение на този процес обществото получава възможност да включи индивидите в системата на социални връзки и отношения, а личността реализира базисната си потребност за групова принадлежност, обезпечаваша и защита, възможност за самореализация, оценки на другите и влияние в групата.

Според К. Платонов [14,с.67] личност е „човекът носител на съзнание, при което съзнанието, като се явява висша форма на психическо отражение, свойствена само на човека,

интегрира всички други негови форми: емоции, усещания, възприятия, памет, мислене, чувства и воля“.

К. Платонов [14,с.138] посочва, че в **структурата на личността** съществуват пет подструктури, които са йерархизирани в следния ред от нисшите към по-висшите:

- биопсихически свойства – темперамент, пол, възраст, преобладава биологичното;
- особености на психическите процеси – воля, чувства, възприятия, мислене, усещане, емоция, памет, често повече е социалното;
- опит (знания, умения) – привычки, умения, навици, знания, значително повече е социалното;
- насоченост на личността – убеждения, светоглед, идеали, стремежи, интереси, желания, в съотношението на социално и биологично – биологично почти няма;
- способности – комплексна, тъй като в нея има проявление на всички други подструктури [14,с.138].

Според В. Илиева [4,с.107-108] **личността се прилага по отношение на всеки човек, доколкото той индивидуално отразява значими черти на конкретното общество, в което живее. Основните характеристики на всяка личност са: самосъзнанието, ценностните ориентации, социалните отношения, относителната самостоятелност и отговорност за своите постъпки.**

Към основните елементи, съставлящи социалните качества на човека се отнасят: социално определената цел на неговата дейност, заеманите социални статуси и роли, очакванията по отношение на тези статуси, норми и ценности от които той се ръководи в процеса на своята социална дейност.

Най-важните **компоненти в структурата на личността** са: памет, култура и дейност. Резултат от взаимодействията на тези елементи са убежденията, това са стандарти, с помощта на които човек проявява своите социални качества в обществото. Тези стандарти се наричат стереотипи. Основа за изграждане на стереотипите могат да бъдат потребностите, интересите.

Понятието личност има смисъл само в системата от обществени отношения.

В. Иванова [7,с.101] пише, че **обществото** представлява голяма група от хора, общност, споделяща една и съща географска или социална територия. Обществата се характеризират с модели на социални взаимоотношения между индивидите, които споделят определена култура.

В исторически план и в съвременното общество, огромно влияние върху практиката на социално-педагогическата работа има психоаналитичната школа, разбираеща личностната промяна като прозрение, като радикално преструктуриране на личността.

Влиянието на психоанализата върху процеса на социалното развитие на човека може да се проследи в няколко посоки.

Първата посока е свързана с влиянието на психоанализата като теория за същността, за развитието на човека, за причините и факторите, обуславящи сериозните личностни проблеми.

Разбирането за съществуване на подсъзнателно, за динамика във взаимодействието „То“, „Аз -а“, „Свръх- Аз-а“, зависимостта на съзнателното функциониране на човека от характера на тази динамика, значението на различните периоди от развитието на човека за неговото емоционално състояние, важността на неговите инстинкти, влечения и желания са в основата на разбирането на клиента от социалния работник, на идентификация на същинския му проблем, на интерпретация на причините за съществуването му.

Втората посока е свързана с влиянието на психоанализата като процес на междуличностно взаимодействие. За успешността на интервенцията от особено значение е извеждането на личната нагласа на помагателя. Самият Фройд споделя, че психоаналитичната

техника според него работи само тогава, когато той самият лично желае да помогне на пациента [13,с.21-22].

3. Фройд [1,с.61] създава свой модел на личността и на факторите, които влияят върху поведението и. Трите основни компонента формиращи структурата на личността са „То“ , „Аз“ и „Свръх-аз“.

„То“ е безсъзнателното начало, произтичащо от бионаследствени фактори, има изцяло наследствен характер и се влияе само от генетичната даденост на човека. Процесите, които се извършват са несъзнателни, ирационални, задоволяващи спонтанните влечения.

„Аз-ът“ е разумната част от структурата на личността, която често пъти влиза в противоречие със своята истинска същност.

„Свръх аз-ът“ има нормативна характеристика, това са нормативните ограничения от морален, поведенчески и друг характер.

Личността се развива и съществува чрез тези три компонента, разкъсвана от противоречия и стремяща се към хармония [1,с.61-62].

Влиянието на бихейвиоризма в социалната работа чрез поведенческата психология и педагогика разбира личностната промяна като социално учене. Усвояването на формите на социално поведение се осъществява чрез подражание, съпреживяване и идентификация във взаимодействие със социалното обкръжение, което в различните ситуации има подкрепящо или санкциониращо отношение. Различните методи на социално учене намират широко приложение както в работата с клиенти, така и в процеса на професионална подготовка на социалните работници.

Върху социалната работа с цел личностна промяна имат изключително силно и многопосочно влияние хуманистичната психология и педагогика. Тази педагогика издига като свой основен принцип уважението към личността на детето и разбира възпитанието като организиран и целенасочен процес на взаимодействие, целящ изграждането на автономен човек, уверен в себе си и вземащ самостоятелни решения.

Когато се говори за влиянието на хуманистичната психология в социалната работа се разглежда преди всичко теорията на потребностите на А. Маслоу и хуманистичната теория на К. Роджерс. Теорията на А. Маслоу за потребностите е ефективен обяснителен модел за социалната работа и ключ към разбиране на универсалното у човека [13,с.23-24].

А. Маслоу разработва Теория за човешката мотивация, в която определя пет основни потребности:

- **физиологични потребности** – това са потребности от храна, вода, въздух;
- **потребности от сигурност** – включват различни състояния за избягване на страдание, нужда от топлина;
- **потребност от принадлежност** – свързано е с приемането от групата, колектива;
- **потребност от статус** – свързана е със заемане на определена позиция и стремеж да се утвърди тази позиция;
- **потребност от самореализация** – това е моментът, когато Азът реализира себе си, това което е значимо за човека.

Всички тези потребности са подредени по възходящ ред като физиологичните потребности са на най-ниското стъпало. След това са потребностите от сигурност, принадлежност и статус. На най-високото ниво е потребността от самореализация. Задоволяването на по-високите потребности винаги се предхожда от задоволяването на по-ниските потребности, според А. Маслоу [16,с.12].

Мотивите могат да се разделят още на вътрешни и външни. Стремжът за утвърждаване на личността, стремжът към творчество разкрива вътрешната мотивация. Единствено потребността от самореализация е вътрешна потребност. Тя осигурява удовлетвореност и щастие. Останалите потребности са външни и са потребности породени от недостиг [16,с.12-13].

Темпераментът на човека се проявява в емоционално-волевата сфера, в отношенията на личността към заобикалящия свят. Темпераментът е съвкупност от наследствени и придобити особености на поведение, психическа проява на типа висша нервна дейност. **Видове темперамент:**

- **холеричен** - силен, неуравновесен, с подчертана двигателна активност, невъздържан;
- **сангвиничен** - силен, уравновесен, бързо-подвижен, лидерски функции, разпределеност на вниманието, концентрираност;
- **флегматичен** - силен, уравновесен, бавно-подвижен, често остава незабелязан, висока работоспособност, дисциплинираност;
- **меланхоличен** - слаб тип, срамежлив, притеснителен, неуверен, страхлив, нуждае се от подкрепа;

При социално-педагогическа работа с различни категории хора се изисква индивидуален подход и педагогически такт, съобразяване с темперамента и разкриване на положителните му черти [18,с.36].

Заключение: Личността – това са социалните измерения на човека. Понятието разкрива социалната природа на хората и връзката им с обществото. Под влиянието на социалната среда, социалните роли на личността, нейния опит, самопознание, самооценка и самоконтрол се осъществява развитието на социалния Аз на човека. Социалното развитие на личността се свързва с количествено и качествено изменение на личностните структури в процеса на формирането на човека, неговата социализация и възпитание. Влияние оказват както генетическите фактори на човека, така и принадлежността към дадена култура.

References:

1. **Belova, M.**, Teoretichni osnovi na vazpitanieto, S., 1995.
2. **Dautov T.** Lichnost kak sotsiologicheskaya problema. Alma-Ata, 1970.
3. **Desev, L.**, Pedagogicheska psihologiya: Psiho-pedagogika, Uchebnik za studenti - vtoro izdatelstvo, S., 1998.
4. **Ilieva, V.**, Obshtestvoto i funkcionirane na choveka v nego, Shumen, 2020.
5. **Ilieva, V.**, Relating to the Concept of "Social Identity" and "Social Identification" SocioBrains ISSN 2367-5721, ISSUE 47, july 2018 pp. 37-41 www.sociobrains.com, Bulgaria, (SJIF = 5.507) – (български език), 2018.
6. **Ivanov, P.**, Sotsialnopsihichni fenomeni v bitieto na lichnostta, Varna, 2006.
7. **Ivanova, V.**, Terminologichen rechnik po demografiya, Universitetsko Izdatelstvo, Shumen, 2019.
8. **Kolev, G.**, Zh. Voenkinova, Sotsialna pedagogika, Uchebnik za VUZ, Shumen, 2004.
9. **Lenin V.**, Sochineniya, tom 19, M., 1953.
10. **Leontiev A.**, Izbrani psihologicheski trudove v dva toma, Pedagogika, M., 1983.
11. **Marks, K.**, Fr. Engels, Sachineniya, Tom 12, M., 1963.

12. **Milkov, L.**, Sotsializatsiya na individa i prevrashtaneto mu v lichnost, Obshtuvane, kultura, profesiya: Izsledvane, S., 2009.
13. **Petrova-Dimitrova, N.**, Osnovi i metodi na sotsialnata rabota, S., 2001.
14. **Platonov, K.**, Struktura i razvitie na lichnostta, M., 1986.
15. **Rubinshteyn S.**, Bytiye i soznaniye, M., 1957.
16. **Stamatov, R.**, T. Delcheva, Lichnostta i neinoto ontogenetichno razvitie: Izsledvane, St. Zagora, 1993.
17. **Valkova, V.**, Lichnostta - zakonomernosti na formirane i razvitie: Monografiya, S., 1982.
18. **Vasileva, M.**, Pedagogicheska psihologiya, S., 1993.